

Paradigmaváltás a magyar történetírásban – a kolonializmus kutatás jelene

A magyar történetírás a rendszerváltás után alig foglalkozott a gyarmatosítás nemzetközi történetével. Korábban, az államszocializmus idején pedig az a felfogás volt érvényben, hogy a gyarmatosítás a nyugati kapitalista országok történelmi terhe, a kelet-európai kis nemzeteknek nem volt abban részük, tehát kutatni sem kell. Legfeljebb ítéletet mondani felette.

Azok a történészek, akik a hosszú 19. század történelmi kérdéseit kutatták, találkoztak ugyan korszakuk publikálatlan és publikált forrásaiban a gyarmat és gyarmatosítás, vagy az ettől elválaszthatatlan birodalom fogalmaival, de vagy nem figyeltek fel ezekre kellő mértékben, vagy nem érezték szükségesnek, hogy feltárják kontextusukat. Sokáig igény sem merült fel arra, hogy a hagyományos Közép-Európa-centrikus kérdésfelvetéseinken változtassunk. A 2010-es évtizedben azonban Kelet-Európa történetírásait is elérték a *new imperial history* szemléletének, fogalmainak és módszertanának hatásai. Ennek köszönhetően az utóbbi években már több tanulmány és könyv jelent meg, a történelem mellett főként a néprajz és a muzeológia képviselőinek a tollából, amelyek a gyarmatosítás kérdését boncolgatták – immár Magyarország történelme vagy múzeumi gyűjteményei szempontjából is.

Kétségtelen, hogy nagyon nehéz dolga van annak, aki le akar térni a már jól kitaposott ösvényekről, vagy változtatni szeretne a közoktatásban és az egyetemen továbbörökített nemzet- és nemzetállam-központú szemléleten. Egy olyan új koordináta-rendszerben kell ugyanis gondolkodni, amelyhez mentális határokat kell átlépni. Nemcsak arról van szó, hogy meg kell honosítani egy új módszertant, terminológiát és (transznacionális) szemléletet, hanem szembe kell nézni azzal, hogy új források bevonásával, a régiek újraértelmezésével a kolonializmus kutatások paradigmaváltással járnak.

Magyarországon az Aetas vállalta magára az úttörő szerepet, hogy tematikus számot jelentet meg a kolonializmus kutatások eredményeire alapozva. A szeptemberi folyóirat 2023. évi 1. száma az első olyan tanulmánygyűjtemény, amely csaknem minden kontinensre vonatkozóan közölt (proto)koloniális esettanulmányokat magyar szerzők tollából. Az említett válogatás tartalmazott elméleti és módszertani írásokat, és megjelentetett egy fontos interjút Walter Sauer osztrák történésszel, aki Ausztriában elsőként törte meg a jeget vonatkozó kutatásaival. A *Világtörténet* jelen összeállítása így a második folyóiratszám, amelyet kifejezetten a kolonializmus kutatásoknak szentelnek Magyarországon, de az első, amelyben az írások többsége

publikálatlan levéltári forrásokon alapul. A tanulmányok nemzetközi viszonylatban is újdonságnak számító problémákat vetnek fel, és elsősorban Ausztria–Magyarország történetéhez kötődnek.

Bencze András, az orosz kolonializmus kutatója sikeresen megvédett disszertációját Orosz-Alaszkáról írta. Jelen cikkében Jason C. Sharman elmélete alapján azt vizsgálja, hogy az amerikai kontinensen gyarmatosító Oroszország „gyenge birodalomnak” számít-e. A cikk az orosz gyarmatosítás történeti és historiográfiai összefoglalását követően tipológiai kérdéseket vet fel, majd az orosz koloniális gyakorlatot ütközteti a felvázolt elméleti háttérrel. Számba veszi az orosz és a nyugat-európai gyarmatosítások közötti hasonlóságokat és különbségeket, majd konklúziójában kijelöli Oroszország helyét a gyarmatosító birodalmak sorában.

Hopka Zoltán Ausztria–Magyarország gyarmatosítási törekvéseiről nyújt áttekintést a szakirodalom alapján. A tanulmány fókuszában a gyarmatosítási kísérletek állnak, amelyek közül csak Bosznia-Hercegovina és a kínai Tiencsin városában létesített koncessziós terület esetét tekinti sikeresnek. Az írás emellett bemutatja a Monarchia prominens vezetőinek koloniális attitűdjeit és a tengeren túli terjeszkedéssel kapcsolatos elképzeléseit is.

Csepregi Janka Júlia a modernizáció és a gyarmatosítás kérdéseit vizsgálja az osztrák–magyar Bosznia-Hercegovina történetének elemzésével. Publikálatlan bécsi és szarajevói levéltári források, illetve német, magyar, angol, lengyel, szerb és bosnyák nyelvű szakirodalom alapján azt tekinti át, hogy az okkupált tartományokról szóló szakirodalom hol jelöli ki Bosznia-Hercegovina helyét a történeti diskurzusban. Edward Said orientalizmuselméletének és Maria Todorova balkanizmus-koncepciójának tükrében azt elemzi, hogy a modernizáció, az agrárkérdés és a telepítési politika milyen elméleti, gyakorlati, politikai és gazdasági szempontok alapján alakult az okkupált tartományokban. A szerző konklúziójában állást foglal abban a kérdésben, vajon igazolható-e a modernizációs vagy a gyarmati politika posztkoloniális értelmezése levéltári források alapján.

Számunk osztrák vendégszerzője, Clemens Wirleitner, aki Ausztria–Magyarország Kína-politikájáról írja disszertációját a Bécsi Egyetemen, nagyon érdekfeszítő témát talált. A publikálatlan bécsi levéltári forrásokon és német, illetve magyar nyelvű kortárs sajtón alapuló tanulmánya egy, a magyar történetírásban ismeretlen témát dolgoz fel. Nemcsak napjainkban vet komoly politikai, gazdasági és társadalmi hullámokat az ázsiai vendégmunkások tömeges magyarországi alkalmazása, így volt ez a századfordulón is. A társadalmi feszültségek és az agrárszocialista mozgalmak és pártok szervezkedései azzal fenyegettek, hogy a betakarítási munkákat nem, vagy csak részben lehet elvégezni az Alföldön a lázongó gazdák követelései miatt. A munkaerő pótlására néhány Békés vármegyei arisztokrata azt vetette fel, hogy kínai aratómunkások ezreit fogják behozni. A szerző megvilágítja a politikai vita hátterét, emellett több esetet is bemutat, hogy mi történt a Monarchia területére ténylegesen megérkező kínai vendégmunkásokkal.

Balogh Ádám Tibor a Brazíliába irányuló európai bevándorlók, az ott zajló betelepítési programok és egyéb kolonizációs törekvések történetét egy osztrák minisztériumi jelentés (1910) tükrében veszi górcső alá. A stabil elméleti alapokon, tisz-

tázott fogalmakkal dolgozó írás – ausztriai levéltári források és braziliai szakirodalom alapján – arra reflektál, hogy miként viszonyult az Osztrák–Magyar Monarchia a dél-amerikai kivándorlásra. Statisztikai adatokkal alátámasztva, részletesen, információgazdagon mutatja be az egyes tagállamokba (São Paulo, Paraná, Santa Catarina, Rio Grande do Sul) érkező osztrák és magyar állampolgárságú kitelepülők történetét. A szerző elemzései során megemlíti azokat a tényezőket, amelyekkel a Brazíliába érkezők találkoztak, valamint a bevándorlás nyomán bekövetkezett változásokat. Ezek a kérdések – így például a rasszizmus (branqueamento) és az ökológiai imperializmus – a modern nemzetközi szakirodalomban is egyre nagyobb teret kapnak.

Csaplár-Degovics Krisztián jellegzetes posztkoloniális történetet közöl. Egy Magyarországról származó Afrika-vadász kalandjait mutatja be, aki nagyon erős koloniális szemléletet örökölt a hazai vadász kultúra és az angol szépirodalom klasszikusait olvasva. A gödöllői Ignác Ferenc története nemcsak azért érdekes, mert rávilágít arra, hogy mi lett a sorsa az egykori osztrák–magyar miliőben keletkező koloniális gondolkörnek, hanem arra is rámutat, hogy magyar állampolgárok és bizony a szocialista kori Magyarország is kivette a maga szerény részét az afrikai kontinens rekolonizációjából az 1970-es években – elsősorban az agrárképzésen és a hazai vadász kultúra afrikai exportján keresztül. A szerző emellett összefoglalja az Ignác afrikai vadász kalandjait lehetővé tevő első budapesti Vadászati Világkiállítás megszervezésének és lebonyolításának történetét, valamint rekonstruálja az események értelmezéséhez szükséges kelet-afrikai kontextust is.

Európa (Bosznia-Hercegovina), Latin-Amerika (Brazília), Ázsia (Kína) és Afrika (Kenya, Mozambik, Szudán, Tanzánia) – immár négy kontinensre kiterjedően folynak hazai (poszt)koloniális kutatások, amelyeket a fiatalabb generáció hazai és külföldi levéltári forrásokra, stabil elméleti alapokra és alapos szakirodalmi ismeretekre épít. A hazai kolonializmus kutatások nemcsak egy valódi paradigmaváltás jeleit mutatják, hanem sikeresen tárgyalják a magyar történelmet a globális történelem részeként. Ezzel pedig a nemzetközi történetírás nagy trendjei között követelnek maguknak helyet.

Csaplár-Degovics Krisztián

PARADIGM SHIFT IN HUNGARIAN HISTORIOGRAPHY – THE PRESENT OF COLONIALISM STUDIES

Hungarian historiography after the regime change has hardly dealt with the history of colonialism. Previously, during the period of state socialism, the prevailing view was that colonialism was the historical burden of the Western capitalist countries, and that the small nations of Eastern Europe had no part in it, and therefore no need to research it. In the decade of 2010, however, historiography in Eastern Europe has also been affected by the approach, concepts and methodology of the new imperial history. This has led to the publication in recent years of a number of studies and books, not only by historians but also by ethnographers and museologists, which have addressed the question of colonialism. The current issue of *Világtörténet* is specifically dedicated to colonialism studies. The studies raise issues that are new in international terms and are primarily concerned with the history of Austria–Hungary.